

ALEKSANDRA MURAJ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

POKLAD E U ZAGREBU (1900.-1918.)

Pokladna događanja u Zagrebu, u razdoblju od početka 20. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, razmotrena su u njihovu javnom aspektu, tj. opisane su zabave i druga zbivanja koja su se održavala na javnim gradskim, otvorenim i zatvorenim, prostorima. Opisom su obuhvaćena zbivanja uobičajena od Epifanije do Čiste srijede. Ishodom analize ustanovljeno je da su zagrebačka događanja dijelom široko rasprostranjene (srednjo)europske tradicije urbanih poklada; istodobno su i ukorijenjena u višestoljetno vlastito lokalno postojanje i obilježena lokalnom zbiljom.

Ključne riječi: poklade, Zagreb

U dosadašnjem istraživanju običaja i godišnjih svetkovina hrvatski su etnolozi, etnografi i folkloristi pažnju mahom posvećivali seoskim tradicijama. Zanemarenim je ostalo proučavanje blagdanskih običaja i kalendarskih slavlja stanovništva gradova. U nastojanju da se ta praznina počne popunjavati novim spoznajama prihvatila sam se zadaće da rečenu tematiku proučim na primjeru grada Zagreba. Zamišljeno je da se višegodišnjim istraživačkim projektom blagdanski godišnji hod promotri u vremenu netom protekloga stoljeća; dakle, u razdoblju od 1900. do 2000. g.

U burnom 20. st. i na tlu Hrvatske, kojoj je Zagreb glavnim gradom, smjenjivale su se državne tvorbe i društveno-politički sustavi, bjesnili ratovi sa svim svojim nemilim posljedicama. Znano je da su kulturni izražaji neodvojivi od povijesnih procesa koji pojedina razdoblja obilježuju, nerazlučivi od političkih i gospodarskih odnosa, od strukture društva i moći. Pa, premda se slažemo s tezom Rogera Chartiera, koji smatra da ekonomski i društveni odnosi niti prethode kulturnima niti ih određuju, nego su i oni sami polja kulturne prakse i kulturne proizvodnje (Hunt 2001:32), razlomili smo zadanu tematiku u pet kronoloških cjelina uvjetovanih povijesnim kontekstom. Prvo je razdoblje u kojemu se Zagreb nalazi u sklopu Austro-Ugarske Monarhije (1900.-1918.); drugo je doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1918.-1941.); treće je razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.); četvrto je doba Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

(1945.-1990.), a posljednje, peto je razdoblje Republike Hrvatske (1991.-2000.). U tim su vremenima kulturnu praksu prožimala strujanja iz različitih izvora i kretala se različitim pravcima, djelujući i na preobrazbu simboličkih sustava. Stoga se od takve razdiobe građe očekuje da omogućiti spoznavanje i razumijevanje tijeka promjena, odnosno nastanka, nestanka ili transformacije izučavanih pojava.

Kao ilustraciju ishoda dosadašnjeg bavljenja šarolikim mozaikom zagrebačkih svetkovina za ovu će se prigodu opisati pokladna događanja u prvoj kronološkoj cjelini, dakle u razdoblju od 1900. do 1918. godine.

Budući da iz tog vremena gotovo i nema živućih sudionika, kao pretežni izvor obavijesti poslužile su onodobne dnevne novine: serozni, tada već dugovječni *Obzor* te upravo pokrenute, nešto manje serozne *Novosti*; usto i ilustrirani dvotjednik *Dom i svijet*.¹ Legitimnost korištenja novinske građe kao etnoloških izvora potvrđena je, među ostalim, još godine 1983. na Međunarodnom simpoziju što ga je priredio Institut za suvremenu etnologiju austrijske Akademije znanosti u Beču i o tome izdao zbornik radova (Beitl 1988). Razumije se, novinska građe ima svoja ograničenja. Stoga će ovdje biti riječ tek o jednom od aspekata poklada, onom javnom. Preciznije, o zabavama i drugim zbivanjima održavanima na javnim gradskim mjestima, i na zatvorenim i na otvorenim prostorima. Izostat će ona događanja koja su se odigravala u privatnim, kućnim prostorima, unutar obiteljskoga i prijateljskog kruga, a bila su neizostavnom sastavnicom urbanih pokladnih događanja.

Zagreb je na prijelazu iz 19. u 20. st. omanji grad unutar velikoga Habsburškog Carstva, upravo negdje na početku stjecanja svoga moderniteta. Među njegovih 61.000 stanovnika, koliko ih je tu boravilo 1900., nazočno je još plemstvo kao ostatak baroknoga svijeta; u gospodarskoj djelatnosti još prevladavaju obrtnici; znatan je broj činovnika austrougarskoga kova i svjetonazora; gotovo 7-postotni je udio "vojništva na službi presvijetlome caru", što je također pridonosilo raznolikosti društvenoga života.² No, neumitnomu hodu spram pravoga civilnog društva pridonose u narednim godinama i sve brojniji industrijalci,

¹ *Obzor* izlazi od 1860. najprije pod imenom *Pozor*, a od 1871. do 1941. kao *Obzor*. Bio je jedan od najutjecajnijih dnevnih listova u svoje doba.

Novosti se tiskaju kao dnevni list od 1907. do 1941. Po svojoj su koncepciji bile orijentirane na širu publiku; značajan prostor zauzimala je rubrika "Mali oglasnik".

Dom i svijet, ilustrirani list za zabavu, pouku i viesti o dnevnih događajih, javnom i društvenom životu, umjetnosti i znanosti, trgovini, obrtu, glazbi i kazalištu izlazio je svakog 1. i 15. u mjesecu od 1888. do 1923; donosio je i književne priloge; bio je specifičan po prenošenju fotografskih dokumenata o svjetskim aktualnostima.

² Društvena struktura zagrebačkih stanovnika iz 1900. ovako je izražena u statističkim podacima: 32.66% su obrtnici, 13.14% javni službenici, 8.85% prometni djelatnici, 8.09% prvotna produkcija, 7.60% posebni i umirovljenici, 7.57% trgovci, 6.55% vojnici, 6.09% kućna služinčad, 4.32% nadničari bez daljnje oznake i dvorkinje, 1.25% novčari i vjeresijstvo, 0,02% osobe u rudarstvu i talioništvu, 1,25% ostala zanimanja, 1.88% uzdržavani po korporacijama i javnim zavodima, 0.47% osobe živuće o javnoj milostinji, 0,01% nepoznata zanimanja (*Obzor*, 22.12.1905.).

veletrgovci i bankari s jedne strane, također sve brojnije radništvo s druge.³ Početkom 1918., tada već četvrte ratne godine, broj je stanovnika narastao na 87.000 (*Novosti*, 15.1.1918.).

Kako se svi oni zrcale u "obrnutom", prerušenom svijetu poklada? Koliko je njihovo zabavljanje, šaljivost, pa i oštrica društvene kritike u okrilju preuzetih ili tek željenih europskih tradicija? Koliko pak potaknuta zagrebačkom ili hrvatskom zbiljom? Mogu li se i u toj pojavi otkriti neki procesi koje bismo mogli svrstati u onodobne globalizacijske ili, opreznije, predglobalizacijske? To su pitanja na koja nam valja potražiti odgovore.

Pokladno doba

- *Kako, milostiva gospodjo, zar ste opet obukli crninu?*
- *Da, žalim za pokojnim mužem.*
- *Ali ste je bili već skinuli.*
- *Ono je bilo samo za vrijeme poklada.*

(*Dom i svijet*, 1913:280)

Struktura *fašničkih* događanja može se raščlaniti na tri sastavnice: dugačku predigru tj. *vladavinu Njegove visosti princa Karnevala* protegnutu na nekoliko tjedana pokladnoga doba; kulminaciju događanja na pokladni utorak; simbolički završetak na Pepelnicu.

Pokladno je doba izrijeком novinara *vrijeme plesa, očijukanja, obiesti, razkalašenosti i nespavanja* (*Obzor*, 12.2.1902.). Kalendarski je obuhvaćalo razdoblje od Bogojavljanja (Sv. Tri kralja, 6. siječnja) do korizme.⁴ Ne može se reći da je pokladno doba imalo u Zagrebu baš posve određeni početak, ali su se šaljive zabave uobičajeno priređivale tijekom siječnja, a osobito intenzivirale u veljači. Primjerice, godine 1911. u razdoblju od pet tjedana, između 21. siječnja i 28. veljače, održano je petnaest javnih zabava, koje se nagovješćuju kao *plesna zabava, sjajni ples, kostimirani plesni vjenčić, krabuljna zabava* i sl. Bila je to uvriježena tradicija u zagrebačkom društvenom životu što su je stanovnici iz 20. st. preuzeli od svojih predaka iz ranijih vremena. Naime, povjesničar Baltazar Adam Krčelić (1715.-1778.) svjedoči da je javne plesove u Zagrebu uvela godine 1749. grofica de Erdödy, a nastavila supruga namjesnika Adama Batthyányja Terezija, te da su *u tim ludorijama čitavo vrijeme poklada od Bogojavljenja do korizme* uz plemiće i građanske službenike sudjelovali i oficiri (Krčelić 1952:129).

U narednom, 19. st., te su *ludorije* nerijetko imale i svoju političku podlogu, što potvrđuje događaj s pokladne zabave održane 7. veljače 1862. U to je vrijeme, naime, vladala snažna bipolarizacija između političke

³ Dok je 1900. g. u 41 industrijskom poduzeću bilo 3650 zaposlenih, deset godina poslije u 79 poduzeća radi 6000 djelatnika (Kampuš & Karaman 1975:159).

⁴ Primjerice, godine 1916. to je razdoblje trajalo do 8. ožujka, tj. 61 dan (*Novosti*, 8.1.1916.).

stranke unionista, koji su zagovarali obnovu Hrvatske s Mađarskom, te antiunionista, orijentiranih proaustrijski. Privrženici Beča – kako piše Mile Maravić, urednik *Novosti* – viši činovnici i oficiri, svoje su plesne zabave priređivali u Narodnom domu u Opatičkoj ulici 18, dok su se simpatizeri unije – građanstvo, odvjetnici, profesori, svećenici – zabavljali u zgradi nekadašnje Streljane (danas kina Tuškanac).⁵ Antagonizam je bio tako velik da unionisti nisu odijevali frakove i cilindre, smatrajući ih austrijskom nošnjom, već bi na ples dolazili u surki i salonskom odijelu te s posavskim šeširom na glavi. Čak se na plesni program nije smio uvrstiti valcer zbog njegova, također austrijskoga, podrijetla. Pa kad su za te spomenute pokladne zabave u Narodnom domu ipak zasvirali valcer, publika je silno negodovala. Među njima i ondje prisutni povjesničar i domoljub Ivan Kukuljević Sakcinski. Doživjevši svirku valcera kao političku provokaciju, žestoko je reagirao, što je pak ponukalo stanovitog potpukovnika Ludvika pl. Wochera da ga izazove na dvoboj! Za onodobno zagrebačko društvo bio je to prvorazredni skandal. Danas nas se zaista može doimati karnevalesknim što u političkom ozračju, u kojemu je bilo krajnje zazorno plesati valcer, nitko nije prigovarao nehrvatskim plesovima kakvi su čardaš i *kör* (*Novosti*, 2.2.1913; Milčec 1993:31-32).⁶

No, vratimo se na početak 20. st., vremenu kad su devetnaestostoljetne političke strasti već duboko zapretane i kad se susrećemo s mnogo širim društvenim dijapazonom priređivača pokladnih zabava. Nisu to samo elitne zajednice poput Društva hrvatskih književnika ili pak sveučilišnih građana, gdje je prvi ples na programu bio rezerviran za bana s banicom ili rektorovu suprugu u paru s predstavnikom studenata. Priređuju ih trgovačka društva (npr. "Merkur"), građanska ili radnička pjevačka društva ("Kolo", "Sloga", "Sloboda"); bankarski ili poštanski činovnici; sportska udruženja poput "Hrvatskog sokola" ili biciklističko-motociklističkog društva; nezaobilazno je vojno-veteransko. Među obrtnicima tu su društva tapetara i stolara, pekara, brijača, mesara i kobasičara, kolograditelja; aktivno je i društvo konobara te pripomoćnog osoblja javnih svratišta; zatim radnici tvornice koža ili radnička omladina strojarne državne željeznice. Uz društvo osoblja zagrebačkog tramvaja zabave priređuje i društvo privatnih kočijaša pa i društvo podvornika

⁵ Narodni dom je palača što ju je za grofa Karla Draškovića izgradio 1838. Bartol Felbinger, a od njega 1846. za svoje potrebe otkupili ilirci. U glavnoj dvorani održavali su se sastanci i priređivali plesovi; u zgradi su bile smještene i različite preporodne kulturne i društvene organizacije (Kampuš & Karaman 1975:146). Sada je u posjedu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Streljana je kao društveni dom Streljačkog društva (osnovanog još 1796.) sagrađena 1838. na početku Tuškanačke šume. Poznato sastajalište zagrebačkih građanskih i plemićkih krugova, bila je jednim od središta društvenog života (isto 1975:140).

⁶ *Kör* (mađ.: kolo) figuralni je ples što ga je osmislio godine 1847. plesač baleta u peštanskom kazalištu L. Szölösi. Ubrzo se proširio Europom u prvom redu zbog svojih temperamentnih sastavnica. Među ostalim nalazio se i na plesnom redu pokladne zabave pjevačkog društva "Sklad" u Đakovu, održane 18. 2. 1865. (Hadžihusejinović-Valašek & Vinkešević 2003:173).

javnih zavoda. Ne zaostaju ni manjinske zajednice poput "Srpske akademske omladine" ili "Česke besede".

Pritom ne treba smetnuti s uma da te brojne udruge – na prijelazu stojeća bilo ih je u gradu osamdesetak – nisu samo promicale socijalno zajedništvo i pridonosile stvaranju profesionalnog identiteta već su djelovale i humanitarno, namjenjujući dobit stečenu na zabavama kao pomoć svojim nemoćnim i bolesnim članovima, udovicama, siromašnim studentima ili nekim općim dobrima. Primjerice, dobit velike zabave krojača g. 1904. bila je namijenjena fondu za gradnju lječilišta za tuberkulozne bolesnike. Prema ocjeni izvjestitelja:

... uspjela je u svakom pogledu. Priredjivački odbor krojačkih radnica i radnika dao si je puno truda, da sve najbolje uspije. Mnogobrojno občinstvo iz svih slojeva zagrebačkoga gradjanstva, koje je došlo na zabavu, ugodno je provelo večer. Osobito se svidjela diletantska predstava u kojoj su se sudjelujući krojački radnici i radnice pokazali kao da su glumci po zvanju. Ples je tekao animirano sve do zore, a američka luka sreće doprinjela je takodjer svoj dio. Zabava je postigla liepi materijalni uspjeh. Do sada je osigurano preko tisuću i sto kruna čistoga dobitka... (*Obzor*, 15.3.1904.).

Studenti su, pak, na zabavi priređenoj iste godine dobit namijenili vlastitom fondu:

Hrvatska sveučilištna mladost priredila je jučer u svim prostorijama "Hrvatskoga doma" sjajni ples u korist "Hrvatskoga akademskog podpornog društva". Sjajno dekorirana dvorana "Sokola" doskora se napunila otmjenim občinstvom, a na balustradi se smjestila liepa kita patronesa. Ples je posjetila i barunica Lilla grofica Pejačević sa svojim kćerima, koje su ostale do poslije odmora. Akademski ples su posjetili medju ostalim odjelni predstojnici; dr. Šumanović i Pavić, više narodnih zastupnika, sveučilištnih profesora itd. Otvorio je ples predsjednik zabavnog odbora pravnik Fr. Zaviska sa banicom, a onda se redao par za parom do zore. Zabava je liepo uspjela, te je u blagajnu unišlo do 4000 kruna u korist toli potrebnog hrvatskog akademskog podpornog društva (*Obzor*, 26.1.1904.).

Kako to već u životu biva, svaka pojava ima i svoju drugu, tamniju stranu. Neki su promućurni dosjetljivci smislili da ulaznice za pokladne zabave prodaju unaprijed, nudeći ih po kućama i stanovima. Skupljeni prinosi tako su izmicali kontroli pa je redarstvo reagiralo ovim upozorenjem:

Pošto je ovakav način prodavanja ulaznica – jer nije drugo nego sabiranje prinosa i milodara – po postojećim propisima bez osobite oblastne dozvole zabranjen, upozoruje se slavno občinstvo, da ovakovim deputacijama, koje nemaju za to oblastne dozvole, ne ide u susret i svaki ovakav slučaj prijavi redarstvu, koje će prekršitelje kazniti, tim više, što je takovo sabiranje otvoreni put zloporabama (*Obzor*, 11.1.1905.).

Postojanje mnogih društava čijoj je djelatnosti pripadalo i priređivanje zabava u dobrotvorne svrhe nije bilo samo obilježjem zagrebačkoga društvenog života. Istovjetna je pojava bila raširena i u drugim područjima Austro-Ugarske Monarhije. Njihova brojnost čak je potakla jednog austrijskoga načelnika da u svome mjestu ograniči broj zabava, posebice pokladnih. U pismu što ga je uputio predsjednicima društava izjavio je:

Sve više dižu se tužbe proti čestim društvenim zabavama i veselicama. Čežnja za uživanjem prešla je daleko okvir snosljivoga stanja. Obitelji, čiji članovi redovito pripadaju raznim društvima, prisiljene su na izdatke, koji ih moraju tištiti u ovim skupim i teškim vremenima. (...) Zato se pravodobno obavieščujete da se u buduće ne će više nego jedan put dozvoliti održavanje zabava pojedinih društava, da će u buduće za trajanja poklada u mjesec dana samo dva društva dobiti dozvolu za održavanje zabave... (*Dom i svijet*, 1911:446).

Društvena neegalitarnost ondašnjih Zagrepčana ogleda se u topografiji održavanja zabava. One otmjene priređuju se u elegantnim prostorijama Glazbenog zavoda⁷ ili u Streljani, a od 1910. i na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta. Građanske su i studentske zabave u zgradi ondašnjeg Hrvatskog doma, gdje su prostorije pjevačkog društva "Kolo" i sportskog "Sokol" (na sjevernoj strani Mažuranićeva trga).⁸ Radnici odabiru Pivovaru, smještenu uz tvornicu piva u donjoj Ilici, ili neke druge pivane u gradu ili na njegovim rubovima. Obljubljene su bile Novogradiška pivana u tadašnjoj Marovskoj (danas Masarykovo) br. 10 kao i Sisačka pivana u Preradovićevoj 38; u njoj su 18. veljače 1900. veliku plesnu zabavu priredili zagrebački kočijaši (*Obzor*, 17.2.1900.).

Toposu priredbe odgovaraju i cijene ulaznica. Dok je pojedincu za zabavu u Streljani ili Glazbenom zavodu valjalo izdvojiti 2 krune, a za dvoranu "Kola" 1 krunu, za Pivovaru je bilo dovoljno 30 novčića.

Zabave u pokladno doba smatrane su pravom prigodom za uvođenje mladih, posebice djevojaka, u društvo. Ta je činjenica potakla jedno novinarsko pero da primijeti:

No polak svijetlih imadu poklade i svoju tamnu stranu: treba naime novih plesnih toaleta za kćerke, a i mamica se mora dostojno reprezentirati, da tako istakne "dobru partiju". A kad novac nedostaje – jedini su izlaz zalagaonice. Ti se zato opravdano najviše vesele pokladama (*Novosti*, 6.1.1914.).

⁷ Zgrada Glazbenog zavoda u Gundulićevoj ulici 6 građena je 1875.-1876. prema projektu graditelja Franje Kleina, najprije za potrebe srednje glazbene škole, a od 1916. i kao Konzervatorij (Kampuš & Karaman 1975:170). Danas u njoj djeluje Muzička akademija.

⁸ Nakon što je 1882. proslavilo 20-godišnjicu postojanja, "Kolo" je odlučilo podići vlastiti dom, pa ga je u savezu s "Hrvatskim Sokolom" doista i sagradilo na tadašnjem sajmištu; g. 1895. dograđeno je još jedno krilo za potrebe Hrvatskog narodnog kazališta (Szabo 1930:365). Usput valja spomenuti da se ondje nisu održavale samo zabave. U Hrvatskom su domu zagrebački radnici 1890., zajedno s radnicima cijeloga svijeta, prvi put proslavili svoj praznik, 1. svibnja.

I u onodobnoj je književnoj produkciji opisana takva praksa. Primjerice, u romanu Vladimira Treščeca Branjskog *U malome svietu*, sadržaj kojega su dogodovštine jedne zagrebačke obitelji, čitamo:

Poklade dadoše gospodji Krivošićki dosta prilike, da udovolji svojoj taštini i čeznuću za sjajnim društvom, za otmjenim poznanstvima. Ona i pohodi s Ivankom⁹ sve plesove. Nije štedila izdatcima, samo da svoju kćer na sjajan način uvede u društvo (Treščec 1901:101).

Pokladno doba kao prigoda za uvođenje mladih udavača u društvo nije bilo samo za građanske kćeri. Istovjetni su običaji vrijedili i u najvišim društvenim krugovima, pa i kraljevskima. Tako se u obavijesti javnosti o vjenčanju budućega (i posljednjeg) austrougarskog cara Karla i princeze Zite od Parme, održanog 21. listopada 1911., navodi i ovo:

Mlada princesa sprovela je veći dio svoga djetinjstva u Dolnjoj Austriji u dvorcu i perivoju Schwarzenau. Do sada je zalazila malo u veliko društvo te je tek za ovogodišnjih poklada uvedena u dvor (*Dom i sviet*, 1911:422).

No, vratimo li se zagrebačkim prilikama, možemo se zapitati nije li običaj predstavljanja budućih nevjesta u pokladno doba reminiscencija na stariju praksu ove sredine, kojom se u 17. st. primoravalo neoženjene mladiće na zasnivanje braka. Povjesničar Rudolf Horvat, naime, obavještava o zaključku Gradskog zastupstva, donesenog na sjednici 3. kolovoza 1635., prema kojemu su se mladići bez zakonitih supruga morali oženiti najkasnije do pokladnog utorka sljedeće, 1636. godine. U protivnom slijedile su sankcije u vidu globe ili bi im poglavarstvo zatvorilo – ovisno o njihovoj profesiji – bilo radionicu bilo trgovinu (Horvat 1992:19). Premda je ta stroga naredba iz davnih vremena prestala vrijediti, tradicija sklapanja braka upravo u pokladno doba održala se i u prvom razdoblju 20. st. Svjedoči o tome vijest iz *Novosti* od 26.2.1914., kada se u pokladnom razdoblju samo u župnoj crkvi sv. Marka te godine vjenčalo 87 parova.¹⁰

Vremena su to žive plesne glazbe. Na brojnim zabavama toga doba sudjeluje "Glazba 53. pješačke pukovnije" s kapelnikom Ivanom Muhvićem,¹¹ a u pjevačkim društvima i pivanama i tamburaški ansambli. Primjerice, radnici tvornice koža priredit će 6. veljače 1904. zabavu u *Streljani uz sudjelovanje svoga tamburaškog zbora pod ravnanjem zborovodje g. J. Zgorelca (Obzor, 4.2.1904.)*. Vlastitu je glazbu imalo i Vojno-

⁹ Kći gospođe Krivošić, op. A. M.

¹⁰ Istovjetni podaci vrijede i za cijelu Hrvatsku, pa se iz Statističkog mjesečnika za veljaču 1914. doznaje da je: *upravo veljača glavni pokladni mjesec, te je u njemu bilo najviše svatova. Svega je sklopljeno brakova 5336 u kotarima, a 336 u gradovima (Novosti, 2.5.1914.)*.

¹¹ Kompozitor i dirigent Ivan Muhvić (1876.-1942.) bio je od 1901. do svoje smrti dirigent vojničke glazbe u Zagrebu. Koncerti Simfonijskog orkestra, koje je u sklopu vojničke glazbe organizirao i bio im dirigentom, bili su osobito važni u razdoblju 1902.-1909. (*Muzička enciklopedija* 1974:626).

-veteransko društvo, čiji je nastup na plesu u dvorani "Sokola" 1902. izazvao izvjestitelja da napiše:

Na koncu pohvaliti nam je glazbu istog društva, koja je pod ravnanjem svoga kapelnika, g. prof. Stockla,¹² svirala skladno i neumorno (*Obzor*, 10.2.1902.).

Pohvale nisu izostale ni studentskom tamburaškom zboru, koji je program na svojoj veselici izveo:

... s toliko preciznosti i ljubavi, da bi čovjek morao zaboraviti, da su to tek dobrovoljci, koji od zabave uzimaju tamburicu u ruke (*Obzor*, 14.2.1902.).

Uz zvukove glazbe veseli su sudionici *hrlili* – kako se govorilo u maniri onog doba – u *naručaj Terpsihore* (muze, pokroviteljice plesa). Na programu su bili europski plesovi iz starijeg i novijeg doba. Tako se još izvode dostojanstveni plesovi iz 18. i 19. st. poput četvorke i poloneze. Na sjajnom akademskom plesu 1905. prvu su četvorku zaplesali banova supruga sa studentom prava te rektorova supruga s predsjednikom Akademskog društva, a u sljedećoj je kadrili sudjelovalo oko 200 parova; dok je na zabavi u "Sokolu", održanoj posljednjih poklada prije Prvoga svjetskog rata, g. 1914., četvorku plesalo oko 600 parova. Polonezom je pak – kako je registrirano u novinama – bila otvorena zabava streljačkog društva 1902., kao i Akademski ples 1914.

Ipak sve više prevladavaju jednostavniji parovni plesovi poput već spomenutog valcera, te polke i mazurke. Prihvaćaju se, međutim, i plesovi sjevernoameričkog podrijetla, primjerice boston, o kojem su Zagrepčani mogli dobiti poduku u plesnoj školi Elvire Coronelli, a poslije 1911. stići će i, u prvi mah sablažnjivi, tango. Istodobno se na zabavama redovito plešu i hrvatska kola. U izvještaju sa plesa kolograditeljskih pomoćnika novinar ushićeno ističe:

Naročito naše liepo kolo odplesano je, kako to već davno ne vidjesmo; da se ljepše ne može (*Obzor*, 11.2.1901.).

I na zabavi napredne omladine 1906. u Streljani, gdje se predvidjelo da će svaki drugi ples birati gospođice, bilo je na programu i plesanje slavenskog kola. Nerijetko se upravo zbog nacionalnih plesova umjesto građanske toalete odijevala narodna nošnja, pa će ostati registrirano:

Veoma se ugodno dojmiše svih prisutnih narodni hrvatski kostimi, koji su se osobito kod kola izitali (*Obzor*, 16.1.1905.).

Zabavljanje je poticano i igranjem satiričkih i kabaretskih tekstova u izvedbi tadašnjih teatarskih prvaka, od kojih je najomiljeniji bio komičar

¹² Riječ je vjerojatno o kompozitoru, dirigentu i orguljašu Antonu Stöcklu (1850.-1902.), podrijetlom Slovencu, koji od 1882. djeluje u Zagrebu kao violinist kazališnog orkestra, nastavnik na muzičkoj školi, dirigent različitih orkestara te orguljaš u Crkvi sv. Katarine (*Muzička enciklopedija* 1977:460).

Arnošt Grund,¹³ a svoje je kuplete izvodio i popularni Đuro Prejac.¹⁴ Izravnijoj komunikaciji među sudionicima pripomogla je i uobičajena praksa slanja ljubavne pošte, a na programu je bila i šaljiva tombola, s dobitcima npr. pojedinih jela i pića.

Za poseban ugođaj brinuli su se dekorateri dvorana, mahom kazališni scenografi; tako je Marko Antonini¹⁵ ostao zapamćen po svojim dekoracijama za *Kinesku svečanost* održanu u Streljani 1901., a Emanuel Trnka¹⁶ za inscenaciju *Maksimirovog perivoja* te *Postojnske špilje* u Hrvatskom domu 1905. No, toga su se posla prihvaćali i, tada još mladi, a kasnije znameniti arhitekti kao što su Viktor Kovačić, Dionis Sunko i dr., kojih je neizbrisiv trag ostao u arhitektonskom tkivu Zagreba.¹⁷ Koliko je u toj djelatnosti bio uspješan Kovačić razabire se iz osvrta na "sjajni ples" studenata iz 1907., u kojem čitamo:

Ono, što je g. Kovačić učinio, prešlo je sve granice očekivanja. U vrieme od 24 sata on je pretvorio veliku dvoranu hrvatskog Sokola u čarobni bijeli šator urešen bujnim zelenilom i cviećem. Okrugli željezni stupovi pretvoreni su u vitke četverouglaste, pune nježnih nabora sa elegantnim kapitelima. Stiene i prozori zastrti su, a isto tako i donji dielovi galerija. Sa sve četiri strane svršavale su bijele stiene u lakom luku, koji je svršavajući kod vrha stropa činio krov bijelog šatora. Uz stupove pričvršćene su drvene mreže, izpunjene zelenilom, dok su uz stiene i stupovlje stajali nizovi tropskog bilja. Preko bijele dekoracije spuštahu se teški sagovi i podavahu cijeloj slici osobitu šarolikost. (...) Ovako bijela dvorana upila je svu onu intenzivnu svjetlost svjetiljke i činilo se, kao da je bila dvorana razsvjetljena bajnom mjesečinom u

¹³ Arnošt Grund (1866.-1929.), glumac je, pjevač i redatelj. Jedan od najpoznatijih zagrebačkih komičara svoga doba. Posebice je bio uspješan u improvizacijama, solističkim scenama i šaljivim kupletima, a sam je autor scenskih šala "Alaj su nas nasamarili", 1912., "On je poludio", 1912. i "Moderni prosjak", 1913. (*Hrvatski leksikon* 1996:420).

¹⁴ Đuro Prejac (1870.-1936.) skladatelj je, glumac i redatelj. Tridesetak je godina glavni predstavnik vedrog muzičkog kazališta u Hrvatskoj. Autor opereta, popularnih popijevki, šaljivih kupleta i aktovki (*Muzička enciklopedija* 1977:124). Sudeći po novinskom oglasu mogla se za 3 krune nabaviti knjižica Đure Prejca *Pregršt šala*, koja se označuje kao *I. zbirka hrvatskih šaljivih pjesama (Coupleta) za jedno grlo uz pratnju glasovira (Dom i svijet* 1909:21).

¹⁵ Slikar i scenograf Marko Antonini (1849.-1937.) bio je talijanskog podrijetla, ali od 1875. boravi u Hrvatskoj, gdje je oslikao više dvoraca i mnoge crkve. U Zagrebu je slikao portrete i dekoracije za staro kazalište na Markovu trgu (*Hrvatski leksikon* 1996:22).

¹⁶ Emanuel Trnka (1860.-1946.), rodom iz Češke, bio je scenograf u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu (*Hrvatski leksikon* 1997:585).

¹⁷ Arhitekta Viktora Kovačića (1874.-1924.) smatra se duhovnim ocem moderne hrvatske arhitekture. Najpoznatija su mu ostvarenja u Zagrebu Crkva sv. Blaža, Palača Burze, uređenje Jezuitskoga trga, projekt za regulaciju Kaptola i dr. (*Hrvatski leksikon* 1996:634).

Stvaralašto arhitekta Dionisa Sunka (1879.-1935.) seže od sjevernonjemačkog Jugendstila do ekspresivne art-deco figuracije, što je vidljivo među ostalim na zagrebačkim hotelima Esplanade i Dubrovnik (isto 1997:494).

kojoj su rieči tako meke a pogledi tako topli. (...) Sve je to izveo gosp. Viktor Kovačić, koji nam je pokazao, kako se i bez izvanrednih troškova dade izvest nešto nova, nešto privlačiva, nešto elegantna a opet intimna (*Obzor*, 10.2.1907.).

Pritom smo svjesni da je riječ o nastavku uvriježene prakse iz minulih vremena. Ilustrirajmo to podatkom da je za kostimirani ples, održan 4. veljače 1882. u Glazbenom zavodu, dvoranu dekorirao slikar Dragutin Melkus, koji je izradio i, tada još uobičajeni, plesni red kao i skice za kostime. Koliko je tomu pridano pozornosti, razabire se iz činjenice da je Melkus radi toga otputovao u München, gdje je u tamošnjoj pinakoteci studirao povijesne kostime, na osnovu čega je predložio svoje skice.¹⁸

Mnoge su od kostimiranih zabava bile tematski osmišljene. U tome su prednjačile zabave "Sokolaša" i "Kolaša". Sižeji su bili europski i izvaneuropski, npr. *Večer na Versailleskom dvoru*, *Kineska zabava*, *Večer na Montmartre-u*; ili biblijski, poput *Podzemnog svijeta*, sa sudioništvom brojnih vragoljanki, vražićaka, satira i sl. Teme su bile i domaće, primjerice *Na dnu Plitvičkih jezera* ili *Kraljevo*, čuveni zagrebački sajam. Za *Kinesku zabavu*, pripremanu u Streljani 1901., najavljuje se:

Velika dvorana bit će pretvorena u šarolike prostorije kineskih vladara, a druge manje dvorane prikazivat će poslaničke dvorove raznih velevlasti, u kojima će diplomatski zastupnici uredovati. Obćinstvo se upozoruje, da na tu zabavu može doći ne samo u kineskom kostimu, nego i u odielima drugih narodnosti, pa neka se onda pri dolasku na zabavu prijavi kod odnosnog stranog zastupnika i konzulata, kojima je dužnost brinuti se za dobrobit svojih zemalja (*Obzor*, 24.1.1901.).

Sadržaj *Večeri na Montmartre-u*, 1912. bila je *sjajna bohemska zabava* na kojoj su sudjelovali "pariški" umjetnici kista, dljeta, pera, strune i pozornice u društvu svojih mecena, obožavatelja, modela i štovatelja.

Krajolikom zabave iz 1905. bila je Postojnska špilja:

Ravnanja radi stavlja se ovim do znanja, da imade ove šaljive večeri biti karakter izleta u Postojnsku špilju. Prema tomu bilo bi poćudno viditi što više putnika sa svih strana svieta, kakovi obićno ove prirodne krasote posjećuju. Društva englezkih turista, španjolskih, francezkih, kinezkih itd. itd. putnika, medju kojima dakako nebi smjelo manjkati niti naših krasnih hrvatskih nošnja (*Obzor*, 24.2.1905.).

Iste te godine Hrvatsko kršćansko-socijalno radništvo odlučilo se za veliku kostimiranu zabavu s imitacijom *Kraljevog sajma*, koji se još od srednjovjekovnog doba održavao svakog kolovoza u Zagrebu:

Dolnje prostorije "Kola" bile su pretvorene u pravo sajmište, te su uz razne krčmarske šatore bili postavljeni licitari, vrtuljak, panorame, a

¹⁸ Podatak je preuzet iz izložbene obavijesti stalnog postava Muzeja grada Zagreba. Dragutin Melkus (1860.-1917.) slavonski je slikar, književnik i publicist (*Hrvatski leksikon* 1997:93).

nije falila ni obligatna turska kavana. Većina posjetitelja bila je kostimirana, pa smo opazili nekoliko krasnih i veoma ukusnih kostima. Sve prostorije bile su dubkom nakrcane, pa se je i ovdje dogodilo kao i na pravom sajmištu, da mnogi nije dobio mjesta. Zabava potrajala je do zore (*Obzor*, 6.3.1905.).

Streljačko se pak društvo odlučilo za *Ples lola* (najprije nazvan *Ples potepuha*), najavljujući ga plakatom *našeg vrlog slikara i poznatog karikaturista g. Clementa Crnčića*,¹⁹ a potrudilo se i pojasniti o čemu je riječ:

Lola (lumpacius) u ovom slučaju ima da označi veseljaka, šaljivdiju ugursuza, koji umije zbilju života da začini šalom i veseljem, koji izmed skrajnosti zbilje i razuzdanosti zna udarati zlatnom sredinom, uvjeren, da: dok mudri namudrovaše, ludi se naludovaše, a svi slabo nauživaše. Lola može, da bude i mlad i star (po onoj narodnoj, da vino i šala i starca razigra i babu razdraga) – on je ili muško ili žensko, bogataš ili siromah, naći ćeš ga u svakom kraju, narodu i stališu. Na plesu će dakle lola dobro doći svaki, koji zna šale i veselja. Po tome moći je i neznatnim troškom izvesti najzgodniju šalu. Ljepotu i sjaj kostima valja, da prevlada originalnost i domišljatost, zdrava i pristojna šala i karikatura. Tim je obćenito označen karakter plesu a jedinstvo valja prepustiti pojedincima (*Obzor*, 18. i 25.2.1905.).

Ne taje se uzori zabavama u pokladno doba; g. 1906. čitamo da "Kolo" svoje šaljive koncerte daje *po uzorku bečkog muškog pjevačkog društva* (*Obzor*, 13.2.1906.). Istodobno se ne ispušta mogućnost da se u tim prigodama iskažu nacionalni osjećaji. U prikazu zabave sveučilištaraca 1900. pisac zaključuje da je:

... imala u cielosti pravi duh hrvatskoga demokratizma, hrvatske sviesti, hrvatske duše, a sam program bijaše prava manifestacija hrvatstva i patriotizma (*Obzor*, 8.2.1900.).

Tomu je nedvojbeno pridonosio i običaj izvođenja hrvatske himne *Lijepa naša domovino* na početku programa.

Teško je bilo odoljeti pokladnim plesovima. Njihovoj primamljivosti nisu se mogle oteti ni, u mnogo čemu obespravljene, sluškinje. Zato se događalo da češće nego inače, baš u pokladno doba, bez najave napuste svoje gospodare.

U eri poklada – javljaju *Novosti* 21.2.1911. – nema dana da koji službodavac ne prijavi redarstvenoj oblasti, da mu je odbjegli služavka iz službe.

Naravno, gospodari su bili zgroženi tim činom. Tako je i supruga uglednoga zagrebačkog arhitekta u prijavi protiv svoje sluškinje izjavila da se ova već duže spremala na *fašinsku* zabavu, pa kad je ishodila dozvolu,

¹⁹ Menci, Clement Crnčić (1865.-1930.), profesor na Likovnoj akademiji, slikar je marina, krajolika (među ostalim pejzaži i vedute Zagreba i okolice) te portreta; usto prvi školovani grafičar (bakropisi iz starog Zagreba) te suradnik humorističkog časopisa *Satir* (*Hrvatski leksikon* 1996:200).

zadovoljno je uskliknula – "To bu ali zabava!" Pa se, eto, još ni tri dana nakon odlaska nije vratila kući. Drugoj pak, stanovitoj Jagi Ljubić, sreća je bila manje sklona. Nakon što su joj – kako se ne bez zluradosti izvještava u *Novostima* 23.1.1912. – plesovi zavrtjeli mozgom sada je čeka ulaznica za ples u svratištu k "crvenoj lampi", što je u zagrebačkom žargonu bio naziv za redarstvenu postaju.

Redute na pokladni utorak

– A sada draga moja, izkaži mi pravu ljubav, te
skini tu odvratnu krinku.

–Vi, glupane, kako to bedasto govorite, ta ja
nemam nikakove krinke.

(*Dom i sviet*, 1906:80)

Razumije se, sve su se stvaralačke snage ujedinile da najšaljivijima i najzabavnijima budu redute, kostimirane zabave, priređivane u svim spomenutim prostorima na pokladni utorak. Jer:

... svatko je htio da se još jedanput u ovo pokladno vrijeme do mile volje napleše i pozabavi (*Obzor*, 25.2.1903.).

Programi reduta obilovali su šaljivim glazbenim točkama. Izvodila se npr. žablja kantata, a veliku je veselost pobuđivao duet mačaka. Parodiralo se klasične dramske naslove; sve uloge komada zvanog *Hamlet v neprilici* preuzeo je ženski ansambl:

Gdjica Mihičić je glumila "Hamleta" vrlo dobro, gdja Šram staroga Polonija neodoljivom komikom, a isto tako gdja Savić Ofeliju, gdja Dimitrijević majku Hamletovu, a gdjica Vavra sobaricu (*Obzor*, 23.2.1903.).²⁰

Micika Freudenreich, Ernesto Cammarota i Prejac parodirali su operu *Pagliacci*,²¹ a katkad je nastupila i gospojinska glazba pod ravnanjem

²⁰ Glumica Milica Mihičić (1864.-1950.), članica Hrvatskog narodnog kazališta, jedna je od najboljih predstavnica tzv. "psihološkog realizma" u hrvatskom glumištu na prijelazu 19. u 20. st; glumila je i u prvim hrvatskim fimovima (*Hrvatski leksikon* 1997:101).

Ljerku Šram (1874.-1913.), glumicu iz starog kazališta na Markovu trgu i HNK smatralo se jednom od najljepših zagrebačkih glumica svoga vremena. Bila je ljubimica zagrebačke publike (isto 1997:535-536).

I Tonka Savić (1861.-1932.) bila je članica HNK. Tumačila je uloge karakterne komike, osobito smiješnih starica (isto 1997:407).

Mila Dimitrijević (1877.-1972.) nastupala je u HNK sedam desetljeća, glumeći u nekoliko stotina uloga, dramskih i komičnih (isto 1996:249).

I Nina Vavra (1879.-1942.) glumila je u HNK, a glumački joj je raspon sezao od likova klasične tragedije do komičnih malograđanki (isto 1997:626).

²¹ Pjevač Ernesto Camarota (1861.-1934.), talijanskog podrijetla, u Zagrebu je od 1887.; prvi je tenor opere do 1924., usto i profesor na glazbenoj školi (*Hrvatski leksikon* 1996:179).

milostive gospoje Rezike Maži-Goredole. Za one s manje istančanim ukusom izvodili su se skečevi u kojima je osvajatelj ženskih srdaca Srcoslav Drhtavica prikazivao načine očitovanja ljubavi. Nastupali su sijamski blizanci iz Japana imenom Kam-Ja i Tud-Ti. Općinstvo je – kako piše izvjestitelj – elektrizirala kineska plesačica Bum-Te-Bum, a vragometne su bile hipnoze dvorskog magičara Čiri-Čarija, koji je među ostalim mogao dozvati i duh Kraljevića Marka. O velikoj pantomimi na vodi, priređenoj na zabavi "Sokolaša", zabilježeno je:

Dio dvorane je u tu svrhu posebno preuđen. Sudjeluju ribari, kupalištni gosti, Englezi, vjerenici, punica, stražari, trhonoše, fakini i fakinčići, tati i druga fukara (*Obzor*, 24.2.1900.).

Zagreb je 1901. posjetio i američki kirurg prof. Pijo Svepopije, demonstrirajući operaciju mozga, a prikazivana je i domaća tragedija o princezi Palačinki, kralju Bazlamači, kraljeviću Ocvirku i krvoločnom zmaju. Godine 1907. na zabavu Zanatlijskog i pomoćničkog društva dovedeno je i šest "pripitomljenih medvjeda".

Kršenje uvriježenih pravila u karnevalsko doba ogleda se i u praksi šaljivoga zagrebačkog društva "Kvak". Osnovano 1879., okupljalo je ugledne građane, mahom književnike, glumce, slikare, trgovce, tiskare, ali isključivo muškarce. Stoga damama pristup na njihove zabave nije bio dopušten, osim na pokladni utorak i Silvestrovo.²²

Nije se žalilo truda da prerašavanje što bolje uspije, pa se u novinama izvještava o *dražesnim* individualnim krabuljama u liku *bajadera*, *karamfila*, imitacije rosnih kapljica, ljljana, suncokreta, *kugler-bonbona* i sl., ali i o skupinama koje su predstavljale npr. posjetitelje Moulin Rouge-a ili poljske Židove. Razumije se, vodeći su zagrebački trgovci na taj izazov odgovorili svojim ponudom, nudeći u oglasima na prodaju veliki izbor krabuljnih odijela i ostale opreme. Obrtnici su pak bili spremni i za izradbu po mjeri:

Za pokladnu redutu primamo nagotovljenje šešira, uredjenje cvieća i haljina. Obilni izbor svijuh vrsti robe za poklade (*Obzor*, 10.2.1906).

A za one slabijih imovinskih mogućnosti mogao se kostim i iznajmiti npr. u modnom salonu u Dugoj (danas Radićevoj) ulici 12 (*Novosti*, 21.1.1912.).²³

Micika Freudenreich (1863.-1944.) potječe iz glumačke obitelji Freudenreich; dramska je glumica, operna pjevačica i operetna primadona (isto 1966:365).

²² Autor parodijama i kupletima koje su najčešće izvodili bio je Julije Šenoa, a uglazbljivali su ih poznati hrvatski skladatelji, među njima i Ivan Zajc.

Registrirano je da su na zabavi bankovih činovnika 1907. izveli skeč "Veseli čergari" (*Obzor*, 10.3.1907.).

²³ I u tome se ogleda nastavak prakse preuzete iz 19. st. Dragutin Hirc, opisujući Kamenitu ulicu u kojoj je 1853. rođen, a do 1873. živio, spominje svoga susjeda Stjepana Šoša, "Fleckputzera", koji je u pokladno doba prodavao krabulje. U to je vrijeme domino

Poštovalo se pravilo da se krabulje zadrže na licima najmanje do ponoći, a gdjegdje je bilo upriličeno i nagrađivanje najuspjelijih maski. Na reduti u klubu biciklista g. 1912. nagradu – srebrni pribor za pušenje – osvojio je trgovački pomoćnik koji se prerušio u crnogorskoga princa Danila, a srebrni cvjetnjak namještenica koja se kostimirala kao trešnja.

O posljedicama druženja pod maskama moglo se naslutiti u novinama već dan poslije reduta. U rubrici *Dopisivanja* Malog oglasnika neraskrinkane krabulje pokušavale su se, s većim ili manjim uspjehom, povezati putem anonsi. Tako je jedan od posjetitelja redute u "Sokolu" g. 1913., potpisan "Bez cvikera", zamolio "Španjolku" da mu se javi želi li poznanstvo. Već sljedećega dana na adresi gospodina "Bez cvikera" pojavila su se dva odgovora. Začudo, oba su potpisale "Španjolke", ali jedna je na zabavi bila u crvenom, a druga u ružičastom kostimu. Sudeći po nastavku dopisivanja, čini se da je favoritkinja "Bezcvikeraša" bila dama u crvenom. Oglas je upućen i stanovitoj gospođici "G" u *žutoj toiletti*:

Oprostite što sam Vas u "Kolu" toliko smetao sa korijandolijem, pa ako me hoćete zašpotati, javite mi gdje bih se mogao s Vama sastati.

I ovog je puta koketni odgovor stigao već idućeg dana:

Ako hoćete da Vas zašpotam dodjite u 1/2 8 sati na večer u Ilicu (*Novosti*, 6. i 7.2.1913).

No, nije se svima posrećilo. "Blond doktor", primjerice, piše:

Dražesni leptirić na Streljani! Niste obećanje održala. Sada žalim da nisam tako bezobrazan bio, te Vaše lice pogledao. Već tri dana šećem po Ilici, ali Vas našao nisam. Javite mi se, molim Vas (*Novosti*, 8.2.1913.).

Premda je većina reduta bila u novinama prikazana afirmativno, našao bi se i koji negativno intoniran napis. U podrugljivu komentaru redute streljačkog društva iz 1913. kritizira se, među ostalim, i nedovoljno ili neadekvatno prerušavanje, pa će pisac zaključiti ovako:

Dolazi suprug nemaskiran ispod ruke sa maskiranom suprugom. To podsjeća na onu osebinu noja, što zabode glavu u pijesak i misli da ga nitko ne vidi.

Ovaki se par šeće dvoranom, najviše šuti i gleda, pleše nekoliko komada, u dvanaest sati se milostiva "demaskira", par popije il pojede što u restauraciji, prosjedi čas i ide kući. I onda drugi dan pripovjeda znancima: "Bili smo na reduti, bilo je jako lijepo!" (*Novosti*, 6.2.1913.).

Tako su o krabuljnim plesovima pisali novinari. Kako je to izgledalo u zbilji, iz motrišta samih sudionika, razabire se iz obiteljske kronike onodobne zagrebačke obitelji. Riječ je o sudjelovanju na reduti gospođe

smatran najotmjelijom maskom za gospodu, dok se ženskom svijetu najviše sviđala maska šišmiša (*Obzor*, 5.5.1907.).

Karoline, supruge vlasnika tiskare, približno oko 1910. godine, a o čemu je ostavila zapis jedna od njezinih kćeri.²⁴

Jednom je prilikom tata morao poslovno otići u Beč, to je bilo na koncu poklada, i moja kuma je došla do mame, i nagovarala ju, da ide na redutu, da se sprema velika grupa, i da im fali osoba mamine veličine. No mama nije htjela ići, jer joj muža nije bilo doma, pa nije znala dali mu nebude krivo. Kum Kanders je rekel, da uzima odgovornost na sebe, a i baka ju je nagovarala da ide, i ona je pristala. Sve su bile obučene jednako, i to kao bebe. Imale su svjetloplave haljine od satena na satl, široki pojas od žarko crvene boje sa velikim mašnom otraga, šeširi su bili od iste boje i istog materiala kao oprava, a zvezani i nakičeni sa vrpcom iste boje kao pojas, od iste boje imale su i torbice. Bilo ih je 24. Sve zabave su se onda obično održavale u Tuškancu na Streljani. Ta je grupa ušla u salu po veličini, najmanja prva to je bila kuma Fančika, ona je bila mala, a onda jedna za drugom sve jedna veća od druge, u Gensemaršu, a jedna je drugu obim rukama držala za mašnu, t.j. za krajeve mašne. Znam, da je među njima bila i Micika Freudenreich, koja je tu grupu i sastavila. Ta grupa već je kod ulazka u salu bila sa oduševljenjem pozdravljena, i mnogo je doprinjela, da je reduta osobito uspjela. U 12 sati kad se maske moraju demaskirati (skinuti masku) ili napustiti salu, komite je zaključil, da se ta grupa netreba demaskirati, jer je toliko doprinjela, da je zabava uspjela.

Za dva dana vratio se je tata iz Beča, i kada je čul, da je mama bila na reduti, nije bio srdit, naprotiv bilo mu je drago. Mama je imala napred jedan zub kojemu je na jednom kraju komadić bio otkinut. Onaj dan kad se je tata iz Beča vratio, mama je bila vani, i svratila se je k njemu u tiskaru, međutim on nije bio sam, kod njega je bio neki Kolesar tiskar iz Bjelovara. Nakon što je bio mami predstavljen i pozdravio se s njom, pogleda ju pozornije i sa smješkom ju nazove ljepom maskom. Mama ga pogleda začuđeno, a on joj objasni, da ju prepoznaje po otkinutom zubu. No mama mu je rekla, da ju s nekim drugim zamjenjuje jer njezinog muža nije bilo u Zagrebu, a ona nikako sama bez njegove pratnje nebi išla. I tata je tu njezinu izjavu potvrdil. Gosp. Kolesar se je ispričal, ali mama je vidla u njegovom oku, da joj ne vjeruje, a tata se je smijal (Šolc 1945:36-37).

Pokladni korzo

Uz redute *fašinski* je utorak obilježavao i pokladni korzo. Nasuprot kostimiranim zabavama, neizostavnima svake godine, pokladni korzo nije bio redovit. Dobrim je to dijelom bilo izazvano njegovim društveno-

²⁴ Vlasta Šolc (1890.-1974.), službenica u Zagrebačkom paromlinu, u ovećoj je bilježnici opisala različite dogodovštine iz života svoje obitelji. Njezini su roditelji Antun i Karolina živjeli s Karolininom majkom u njezinoj kući u Tkalčičevoj ulici, gdje se između 1883. i 1903. Šolcovima rodilo četrnaestero djece. Autorica je svoju kroniku pisala od 1945. do 1952. g.

Zahvaljujem dr. Vlajku Šolcu, Vlastinu nećaku, koji mi je vrlo ljubazno omogućio uvid u rukopis.

-kritičkim značajem. Ako je jedne godine bilo u korzu kakvih političkih aluzija nepoćudnih vlastima, naredne je godine bio zabranjen. Ako su na pomolu bili izbori, kao što je to bilo 1908., također se nije održavao. A katkad ga je spriječila i obična epidemija influence, kako je to bilo npr. 1901. O tome koliko su ga vlasti pokušavale nadzirati svjedoče mnogobrojne zabrane, oglašavane za poklada; među njima se 1900. zabranjuje:

... da se pojave na javnom mjestu krabulji, koji bi svojom maskom vriedjale pristojnost, religiozno čuvstvo i javni moral ili koji bi javnom ruglu izvrjavale pojedine ličnosti i postojeći pravni poredak (*Obzor*, 26.2.1900).

Čini se da se, čak češće nego u Zagrebu, pokladni korzo u to doba održavao u nedalekom gradiću Samoboru. Tamo su Zagrepčani tako rado odlazili da su na pokladni utorak tomu bili podešeni i vozni redovi samoborske željeznice, s dodatnim večernjim i noćnim vlakovima prema Zagrebu. Stoga i autor izvještaja o samoborskom korzu iz 1904. ogorčeno završava pitanjem:

A Zagreb? To naše političko i kulturno središte? Gdje je ono? I u zbilji i u šali – Zagreb kao da je zadnji (*Obzor*, 17.2.1904.).

Bilo je uobičajeno da se karnevalska povorka složi u ranim poslijepodnevnim satima ispred zgrade Hrvatskoga doma. Konjanici, trubači i barjaktari, kočije s prurušenim likovima, alegorijska kola, kasnije i automobili, sve uz pratnju nekoliko glazbenih ansambala,²⁵ krenuli bi od Kazališnog trga Frankopanskom ulicom i Ilicom do Jelačićeva trga, zatim Praškom i Zrinjecom natrag na Kazališni trg, ponovivši itinerar tri puta (sl. 1). Kasnije su umjesto Frankopanskom kretali zapadnije Prilazom i Medulićevom do Ilice, a s Jelačićeva bi trga produžili istočno do kraja Jurišićeve pa se istim putem i vraćali mimoilazeći se. Zbog neometana kretanja bio je između 14 i 17 sati prekinut i tramvajski promet (koji je do 1910. bio na konjsku vuču, a potom električni). Odaziv gledatelja bio je velik, a o njegovu sastavu razabire se iz, pomalo gorkog, osvrtu *Obzorova* novinara 12.2.1902.:

Sa Sveučilišnog trga krenula je krabuljna povorka kroz ulice, natrpane svietom iz svih slojeva. Velimo svih slojeva, jer su se kod ove "svečane" zgode našli svi slojevi zajedno na okupu, kad već kod nas ni nema druge svečane zgode, koja bi prikupila sve slojeve.

Za pripremu maskirane povorke već bi se početkom siječnja osnovalo posebno organizacijsko tijelo. O svojim zamislama ta je udruga građana redovito obavještavala javnost. Tako je *Odboru za priredjenje pokladnog korza* g. 1900. bilo stalo da sve izgleda kao i u europskim karnevalskim centrima. Stoga apeliraju:

²⁵ Primjerice, u povorci 1911. sudjelovale su tri vojničke glazbe i dvije civilne (*Novosti*, 1.3.1911.).

Da zanimiva slika korsa bude čim šarenija, umoljava se občinstvo u onim ulicama, kuda će povorka prolaziti, da prozore okite cviećem i sagovima te da se po mogućnosti i samo obuće u kostime i stavi šaljive šešire, da ciela priredba steče živahniji oblik, a poželjno je takodjer da se sa prozora nabacuje sa cviećem i konfetima. Tako biva obično u Nizzi, Milanu, Rimu... (*Obzor*, 24.2.1900.)

Sl. 1 - Pokladna povorka, Kazališni trg (danas Trg Maršala Tita), 1906.
(Fototeka Muzeja grada Zagreba, in. br. 631)

Šest godina kasnije Odbor očekuje da:

... korzo bude dostojan Zagreba, što će reći, da ne treba biti masa sudjelujućih, već mora imponirati svojim ukusom i duhovitošću (*Obzor*, 27.1.1906.).

Vodilo se računa o izgledu grada pa su i trgovci bili zamoljeni da izloge aranžiraju pokladnom robom. Koliko im je to pošlo za rukom, potvrđuje oduševljeni prikaz u *Novostima* 2.3.1911:

Prekrasan je bio pogled na dućanske izloge, u kojima je "pour l'occasion" bilo svega, što smrtnici zaželjeti znadu, a očima goditi može. Naši su se trgovci zbilja prodičili ukusnim arrangementom

svojih izloga i biranim kolekcijama svoje robe. To priznaju bezuvjetno i stranci iz svjetskih emporija.

Priredivačima nije bio zanemariv ni turističko-komercijalni učinak priredbe. Štoviše, upravo im je bila nakana da se što više stranaca privuče u Zagreb zbog koristi što bi ih od toga imali trgovci i obrtnici. I u tome su se nastojanju ugledali u maskerade i korza u talijanskim gradovima. U izvještaju iz 1906. javlja se:

Za ovogodišnji korzo bio je velik interes i u pokrajini, te je jučer već prvim vlakovima dolazilo neobično mnogo stranaca iz bliže i daljnje okolice. (...) Bilo je tu trgovaca, posjednika, častnika, činovnika – u obće sve što je moglo pohrlilo je u Zagreb, da se pozabavi (*Obzor*, 28.2.1906.).

Godine 1911. doputovalo je toliko znatiželjnika *...koli Hrvati iz naših krajeva, toli braća Slovenci iz Štajerske i Kranjske...* (*Novosti*, 30.1.1911.) da su svi gradski smještajni kapaciteti bili prebukirani, a tramvaji i fijakeri za prijevoz gostiju od kolodvora do svratišta nedostatni.

Ovdje ćemo pribjeći digresiji kako bismo spomenuli da je privlačenje posjetitelja u Zagreb radi pokladnog zabavljanja također jedna od dugotrajnih tradicija. U to nas uvjerava Nikola Bonifačić Rožin, koji je na osnovi gradskih dokumenata iz 17. i 18. st. zaključio da su npr. godine 1656. zagrebačke²⁶ poklade bile vrlo žive i dobro posjećene. Velikaše koji su toga dana posjetili grad, među njima i one najmoćnije – Zrinske i Frankopane posebice je privukla viteška igra *prstenac*. Riječ je o natjecanju pri kojemu se u trci kopljem ciljalo u kolut. Posljednja, dosad poznata potvrda o igranju *prstenca* na pokladni utorak zabilježena je 1709. Druga atrakcija ondašnjeg *fašnika* bilo je natjecanje u penjanju na stup premazan sapunom i uljem, da bi se dohvatila guska smještena na vrhu; sretniku kojemu je to uspjelo za nagradu je pripala guska (Bonifačić 1972:65-68). Tijekom vremena oba su natjecanja napuštena i posve prekrivena zaboravom.

Vratimo se stoga u 20. st. I u zagrebačkim je povorkama, poput onih u europskim karnevalskim središtima, dominirao *princ-karneval*, redovito praćenima standardnim likovima *pjeroa*, *gejši*, *cigana*, *crnaca*, *domina* i sl. Godine 1906. npr. bio je u spodobi golijata pa je gotovo prekrivao kola na kojima je bio vožen u pratnji klaunova i drugih lakrdijaša (sl. 2). Među maskiranim prizorima mogle su se zapaziti i satiričke reakcije na suvremene ili minule svjetske događaje. Primjerice, 1900. vozio se u kavezu, zatvoren dvama ogromnim lokotima, Cecil Rhodes, britanski političar, kolonizator Rodezije (*To je imalo da prikaže njegovo obsjednuće u Komberleyu*, prema tumačenju iz *Obzora* od 28.1.1900), a 1911. jedna je kola zauzela senzacionalna novinarska patka, cijela u ruhu svjetskih novina

²⁶ Pritom se misli na Gradec, naselje na brežuljku Grič uz desnu obalu potoka Medveščaka, koje se 1850. zajedno s naseljem Kaptol, smještenim uz lijevu obalu Medveščaka i podgrađem, spojilo u jedinstveni grad Zagreb.

(sl. 3). Oni koje su zanimala geografska otkrića mogli su vidjeti kako se istraživač James Cook približava sjevernom polu, doduše u ljetnom odijelu.

Sl. 2 - Princ-karneval, Kazališni trg (danas Trg Maršala Tita), 1906.
(Fototeka Muzeja grada Zagreba, in. br. 629)

Rugalo se i domaćim prilikama, tako uobličavanjem električnog tramvaja u spodobu puža (sl. 4), ličke željeznice koju vuče koza. Spomenik kaljači podiglo je zahvalno građanstvo onomu koji je zaslužan za zagrebačko blato, a prikaz *najmodernijeg lječilišta za nervozne* sastojao se od brojnih svirača u bubnjeve i slična glazbala (sl. 5), ... *kraj kojih i najzdraviji mora postati nervozan* (*Novosti*, 1.3.1911.). Parodirao se vrt Zagrebačke pivovare kolima što su ih vukla četiri vola s prikazom pučke svečanosti uz, u pokladama osobito omiljenu, *gospojinsku* glazbu. Bilo je i primjera samoironije, pa se zagrebački trgovac i sportaš Ferdinand Budicki, inače ponosni vlasnik prvoga zagrebačkog automobila, u povorci 1902. vozio u automobilu koji je vukao konj! Onima koji i danas prate zasjedanja Hrvatskoga sabora ili parlamenata u svijetu, aktualnom se može učiniti alegorija "parlamentarni izrazi", utjelovljena volom, magarcem, jarcem i rogatom krmačom. Ophod je bio pogodan i za promidžbene aktivnosti, pa

1911. nije mogla izostati ni divovska boca pravog *Elza-fluida*, ondašnje svemogućće ljekovite vodice, a posebno je bila dojmljiva skupina s maskotom *penkale*,²⁷ zagrebačkog izumitelja prve mehaničke olovke (1906.) i nalivpera (1907.), Slavoljuba Penkale.

Sl. 3 - Novinarska patka, Ilica, 1911. (Fototeka Muzeja grada Zagreba, in. br. 2806)

Kako god to šaljivo izgledalo, novinari su bili i kritični. U izvještaju o povorci iz 1906., u kojoj je sudjelovalo čak 66 kočija, na kraju se zaključuje kako:

... mi nismo dostigli svojim korzom jušnjake ni u sjaju kostima, ni duhovitosti, a ni živosti na ulici...,

da bi se opravdanje dijelom potražilo u političkom kontekstu, jer

... osjetilo se je pomanjkanje karikaturnih i satiričkih grupa, pošto je uopće bilo zabranjeno dati si u tom pravcu maha (*Obzor*, 28.2.1906.).

Oštar je bio i komentator pokladnog korza 1911., žaleći se na pomanjkanje pravog karnevalskog temperamenta, što ga, za razliku od Talijana, Zagrepčanima nedostaje. Nedostatak se očitovao i među sudionicima povorke, i među gledateljima:

²⁷ Maskotu, glavu s velikim ušima i zataknutim mehaničkom olovkom i nalivperom, izradila je kiparica Jadviga Matarovska. Podatak je preuzet iz izložbene obavijesti stalnog postava Muzeja grada Zagreba.

Učestnici u povorci, osim rijetkih iznimaka, držali su se mirno, kao da su u sprovodu ili ophodu, a oni, koji su "bučili", činili su to tako nezgrapno, kao prisiljeni. Pa nisu oni tome ni krivi, nego kriva je tako reći apatija naše publike, koja svojom ozbiljnošću hoće, da i u karnevalu paradira. Ta ako smo u pokladama i hoćemo zabave, moramo i sami, pa i neizravno, u toj zabavi učestvovati i podati cjelokupnoj slici onaj animo, koji tu sliku oživljava. (...) Općinstvo, koje je pravilo špalir povorci, držalo se je većinom apatično i nije sudjelovalo u "karnevalskim šalama" (*Novosti*, 2.3.1911.).

Sl. 4 - *Zagrebački električni tramway*, Ilica, 1906.
(Fototeka Muzeja grada Zagreba, in. br. 18.416)

Bitka u Ilici

Kad je riječ o "živosti na ulici", valja još spomenuti stari običaj, koji se prakticirao na pokladni utorak poslijepodne i onda kad je korzo izostao, a blaga je inačica široko rasprostranjenog karnevalskog nasilja. Mlađarija bi dolazila u glavnu zagrebačku ulicu Ilicu, gdje je na prostoru od Jelačićeva trga do Mesničke ulice bio upriličen žestoki boj konfetima. Mogli su se kupiti na uličnim tezgama što su ih za poklada podigli u tom dijelu Ilice, na Jelačićevu trgu i Jurišićevoj ulici, ili u papirnicama. Sudeći prema oglasu papirnice iz Ilice 30, vrećica konfeta stajala je 1909. g. 6 novčića, a zmiija od papira 2 novčića. Mogao se kupiti i cijeli kilogram za jednu krunu. Poveznica Zagrepčana s europskim svijetom može se razabrati i u

tako banalnoj činjenici kao što je ilustracija spomenutog oglasa. Za nju je naime uporabljena fotografija zbiljskoga pokladnog prizora iz Pariza (gospodin s nataknutim umjetnim nosom zasipa konfetima damu maskiranu neobičnim šeširom s koprenom), koja je te iste godine bila objavljena u dvotjedniku *Dom i svijet* (1909:109).

Sl. 5 - Lječilište za nervozne, Trg bana Josipa Jelačića. 1911.
(Fototeka Muzeja grada Zagreba, in. br. 18.416)

U obasipanju konfetima neki su bojovnici reagirali romantično poput stanovitog kavalira koji je, zasipajući kosu lijepe plavuše, govorio:

Pomislite, gospodjice, da su ovi šaroliki papirići zvjezdice s neba, što ih Amor na vas sipa (*Novosti*, 5.2.1913.).

Drugi nisu zanemarili poslovni interes pa su se, osobito trgovci, nabacivali reklamnim ceduljicama, dok su se najobjesniji šaljivci umjesto konfetima zasipavali zrnjem kukuruza. Količina toga "streljiva" bila je tolika da je uskoro ulica postala gotovo neprohodnom.

Za dva sata nije bilo u Ilici više blata, mogao si ići u baršunastim cipelicama – konstatira se u *Obzoru* 12.2.1902.²⁸ Vesela bitka trajala je približno do 19 sati. Završna je scena pokladnoga utorka pripadala, komu li drugomu nego smetlarima:

²⁸ Ilica je u svom početnom, najreprezentativnijem dijelu, od Jelačićeva trga do Mesničke ulice bila asfaltirana tek 1910. g. (Vukonić 1994:104).

Oko ponoći dolaze na red ulični pometaći da uz neizbježne kletve očiste Ilicu od fašnika (*Ilustrovani list* 1914:196).

Valja još dodati da je i kulinarski aspekt zagrebačkih poklada u ozračju srednjoeuropskoga kulturnog kruga. Slatko okruglo pecivo punjeno pekmezom i prženo na masti ili ulju, zvano u njemačkom govornom području berlinski uštipci (*Berliner Pfannkuchen*) ili *Krapfen*, a u hrvatskom standardnom jeziku pokladnice ili kolokvijalno *krafni*, naći će se za poklada u svakoj zagrebačkoj kući. Ako ih domaćice nisu spravljale same, mogle su ih kupiti u gradskim slastičarnicama. Jedna od uglednijih, slastičarnica Šolc iz Gundulićeve br. 8, oglašava:

Vruće pokladnice. Faschingskrapfen svakim danom o podne fino radjene, komad 8 filira (*Novosti*, 1.2.1911.).

Finale na Pepelnicu

Epilog događanja očituje se dvama izražajima. Na Čistu srijedu (Pepelnicu) poslijepodne valjalo je fizički pokopati *princa karnevala*, lutku koja je personificirala sve čemu se u pokladama rugalo ili podvrgavalo društvenoj kritici. Pritom je važno da je pokop bio uobičajen svake godine, neovisno o tome održala li se povorka ili ne. Zagrebačkom je *princu karnevalu recte slamnatom fašniku*, sudbina namijenila kraj u hladnim valovima rijeke Save. "Tužno" se općinstvo moralo uputiti u predio uz Savu, tada periferni dio grada, gdje su se, čekajući na pokop, skupljali u krčmama. U određeno je unaprijed dogovoreno vrijeme žalobna povorka krenula do obale i *Njegovu visost* uz uzvik – "*Neka ga voda nosi!*" – bacila u Savu. Da je u tom činu sudjelovala veća skupina ljudi, razaznaje se iz jedne od mnogobrojnih redarstvenih odredbi objavljivanih za poklade, koja glasi:

Prigodom zakapanja fašnika na pepelnicu zabranjuje se sakupljanje i stajanje na savskom mostu (*Obzor*, 26.2.1900.),

a njezinim se nepoštivanjem mogao zaraditi 14-dnevni zatvor ili platiti globa od 200 kruna. Nakon obavljena čina definitivnog rastanka s princom manji se dio sudionika vratio u grad, a ostali su se uz vinsku kapljicu kod *Veselog flosara*, u *Dolinerovoj gostionici* i sličnim mjestima "tješili" za "pokojnikom".

Drugi su pak uvečer metafizički pokapali Karneval na tzv. gozbama sleđeva, priređivanima u uglednim gradskim restauracijama i gostionicama. Konzumacijom sleđeva (haringa) kao osvjeđeno posnog jela simbolički se nagovještavalo nastupajuće čedno doba korizme. Po ocjeni *Obzorova* kroničara iz 1905. najsvečaniji je pogreb *fašnika* te godine bio priređen za članove Streljačkog društva, koji su se zajedno s prijateljima i rođacima okupili u Streljani.

Na podiju svirala je domobraska glazba kapelnika Muhvića koračnice –
– čitamo – dok je sa tanjura nestajalo sleđevo. Da bude "pokop" što

nježniji, odplesaše štovatelji pokojnika nekoliko valčika, te "mu" time tugu ublažiše, a sebe utješiše i uvjeriše, da su dragog gosta dostojno spremili. O posljedicama njegova dugotrajna pohoda imat će kad razmišljati (*Obzor*, 9.3.1905.).

Pa ipak, sklonost k zabavama nije se mogla posve zatomiti ni u korizmeno doba. I tada su se priređivale maskirane plesne zabave istovjetnog značaja kao i *sjajne* pokladne, a nazivali su ih *crnim redutama*. Najavljujući *crnu redutu* za 2. ožujka 1912. autor obavijesti u *Novostima* kaže da je to stara zagrebačka "šega". To će potvrditi i Dragutin Hirc u svojem opisu zagrebačkih običaja od 1725. do 1914. On nas obavještava da je po plesovima i zabavama u korizmeno doba, po "črnim redutama", osobito bila poznata ulica Nova Ves (Hirc 1987:153).

Ratno doba

Sva su se ova pokladna događanja zbivala od 1900. do 1914. g. Kao što je poznato, nakon kobnih hitaca u Sarajevu i ubojstva habsburškoga prijestolonasljedničkog para ljeti 1914., Europa se, a potom i svijet, našla u krvavom ratu, koji je potrajao do jeseni 1918. Zla se ratna sudbina nadvila i nad Zagreb, a time i nad njegove poklade. Svjesne političkih konotacija i mogućih nepoželjnih izazova vlasti su jednostavno zabranile sva javna pokladna događanja. Već u prvoj ratnoj godini *Novosti* javljaju:

Gradska policija izdala je naredbu, kojom se danas na pokladni utorak zabranjuju krabulje, ophodi, nabacivanje koriandolima i drugim predmetima. Naročito je zabranjeno tako zvano "pokapanje fašnika" sa Savskoga mosta ili drugdje.

Da je policija mislila ozbiljno, potvrđuje se u nastavku obavijesti navođenjem uobičajenih sankcija:

Prekršitelji kaznit će se po postojećim redarstvenim propisima novčanom globom od 200 K, odnosno zatvorom od 14 dana (*Novosti*, 16.2.1915.).

Usprkos strogim naredbama čini se da se Zagrepčani nisu baš sasvim lako odrekli svoga *fašnika*. Te iste, 1915. g., bilo je ipak pokušaja da se prirede plesovi. Prednjačile su u tome plesne škole, ali, sudeći prema novinskoj vijesti, bezuspješno:

Plesne učione improvizirane su onako potihu u privatnim salonima, ali je nesmiljena policija ubrzo nanjušila i nadobudnoj mladeži veselja i "profesorima plesne umjetnosti" posao pokvarila. Nigdje nikakve od onih zabava koje su se bile udomaćile kao "fašinske" i bez kojih se poklade nisu dale ni zamisliti (*Novosti*, 17.2.1915.).

Osim toga, i nekim je društvima djelatnost bila zabranjena, među njima i "Sokolu", osvjedočenom organizatoru i domaćinu krabuljnih plesova.

No, stanoviti se izlaz ipak pronašao. Zabave su se u pokladno doba i nadalje priređivale, ali s izrazitim naglaskom na dobrotvornoj svrsi jer se prihod namjenjivao ratnim udovicama, ratnoj siročadi, obiteljima mobiliziranih članova i sl. Tada su inicijativu kao priređivačice preuzele ženske organizacije, u prvom redu "Gospojinski klub". Uz glazbene točke, koje su izvodili često diletanti, ali i etablirani umjetnici poput Irme Pollak, Marka Vuškovića i dr.,²⁹ te pjevački zborovi, a – još uvijek – uz pratnju vojničkoga orkestra 53. pukovnije, nudio se i šaljivi program. Sadržaj skečeva, koje je najčešće režirao sveprisutni Prejac, aktualizirao se, pa je npr. na zabavi "Kola" u siječnju 1917. diletant Pelz ...*iznio u uniformi bake vojnikove jade* i postigao takav uspjeh da je morao nastup ponoviti (*Novosti*, 2.1.1917.). Ni te ratne zabave nisu bile bez uobičajenih prijeratnih igara poput šaljive pošte ili tombole. Jedan od priloga za tombolu zabave tipografa, iz 1918. bio je toliko neobičan, a opet u duhu ondašnjeg vremena, da obavijest o njemu vrijedi citirati u cijelosti:

Na glavnoj pošti izazvala je jedna sumnjiva pošiljka veliku prepast i stravu. Pregledavajući razne omote i pakete, naišli su službujući organi na jednu sumnjivu pošiljku, kojoj je bila razderana adresa, a bila je označena kao "Uzorak bez vrijednosti", sa žigom bojne pošte. Da se ustanovi proveniencija i adresat ove male, ali napadno teške pošiljke, odnešena je u glavnu zgradu pošte i tamo otvorena. Kada su marljivi poštari raskinuli omot, najednoč im se pokaže pred očima na najveći užas – ručna granata. Ta kako i ne bi? Sa strašnim tim eksplozivnim oružjem baratali su oni kao sa kutijom suhih smokava, bacajući je amo i tamo, ni ne sluteći, da su mogli životom stradati. Nakon što su se uzbudjeni poštanski organi malko primirili otpremljena je ta tajinstvena pošiljka uz najveći oprez vojničkim oblastima da se tamo ustanovi, nije li tu po srijedi pokušaj zločinačkog atentata. Nu sada je nadošlo novo iznenadjenje. Vojnički stručnjaci ustanovili su, da je to neopasna i prazna ručna granata, u čijoj su unutrašnjosti našli smotano slijedeće pismo: "Dočuo sam u dekungu za veliku dobrotvornu zabavu tipografa u korist porodica mobiliziranih i bolesnih članova. Veseli me, da se i u zaledju netko brine za porodice naših junaka. Šaljem ovaj predmet za luku sreće i želim ugodnu zabavu na Sviječnicu u Gradjanskoj streljani. Uz pozdrav J. K., rez. poručnik" (*Novosti*, 31.1.1918.).

Pokladni se duh u Zagrebu nije dao posve ukrotiti unatoč otužnoj i oskudnoj ratnoj svakodnevnici. Jednom od naredbi s kraja 1915. bila je zabranjena i proizvodnja peciva u kojih bijelo brašno premašuje 50%-tnu količinu svih uporabljenih sastojina. Pod tu su naredbu potpadali, razumije se, i pokladni uštipci. Pa ipak, slastičari, kavanari i gostioničari godine 1916. priredili su za svoje goste toliko *krafni* da im je policija javno zaprijetila. A i vesele maske nisu baš posve otišle u ilegalu. Nekoliko ih se

²⁹ Irma Pollak (1875.-1931.), pjevačica, podrijetlom iz Slovenije, bila je "kraljica zagrebačke operete" od 1901. do 1921., poslije i dramska glumica (*Hrvatski leksikon* 1997:282).

Marko Vušković (1887.-1960.) operni je pjevač, režiser i pedagog. Član je HNK, uz to je gostovao na brojnim europskim i južnoameričkim opernim scenama (isto 1997:680).

čak pojavilo na pokladni utorak 1916. na ulici, gdje su odmah bile uhićene i odvedene u zatvor. Nije li to očitovanje građanskoga neposluha, imanentno samoj srži poklada, bilo zapravo sastavnim dijelom planiranoga zabavljanja?

I najzad, posljednje ratne godine, u notici o pokladnom utorku 1918., konstatira se da taj dan, doduše, nije imao nikakvo karnevalsko obilježje, ali nešto je malo mladenačkog nabacivanja korijandolima u Ilici ipak bilo.

Između europskih pretenzija i lokalnih pobuda

Na kraju se može konstatirati da su pokladna događanja, kakva su bila uvriježena u Zagrebu u razdoblju od 1900. do kraja Prvoga svjetskog rata, dio široko rasprostranjene europske tradicije s jedne strane, ali i ukorijenjene u višestoljetno vlastito lokalno postojanje s druge. Prožete su pojavama koje su obilježavale urbani društveni život srednje Europe, posebice Habsburškoga Carstva. Podsjetimo se još jednom na nekoliko prethodno spomenutih činjenica, razmotrenih sada u svjetlu komparativnih podataka. Jedna od takvih pojava jest postojanje mnogih (profesionalnih) društava i udruga kao inicijatora i priređivača pokladnih zabava. Uz već spomenute zagrebačke i austrijske, takva su društva istodobno funkcionirala i u gradovima npr. Slovenije ili Dalmacije. U Ljubljani su kao nositelji zabava registrirana pjevačka i sportska društva, Društveni klub bankovnih činovnika i dr. (Šterbenc-Svetina 2003:279); u Mariboru zabave priređuju pekarski pomoćnici, dobrovoljni vatrogasci, državni namještenici, pa čak i pogrebno društvo (Godina-Golija 2003:238); i u Splitu su se redali akademski balovi, filharmonijski, bankovni, vatrogasni i sl. (Baras 1984:18), a njihove su zabave uvijek imale i dobrotvorni značaj.³⁰ Uvjerili smo se, nadalje, da su pokladne zabave kao prigodu za buduće sklapanje brakova iskorištavali svi društveni slojevi, od najviših, kraljevskih do običnoga puka. O njima, npr. o težacima splitskoga Varoša iz 1904., Ivan je Kovačević naveo da se tek:

... u pokladama doznalo ko se s kin ženi i kortedaje,

pa zaključuje:

A one cure koje u temen krnjevalu nisu našle svoje kortedante moredu zapisat u svoj libar: adio, godina! odletila si mi u ništa! (Baras 1984:21, 25.).

Autori opisa pokladnih zabava iz različitih sredina potvrđuju i ujednačenu sliku plesnoga repertoara europske provenijencije: četvorka se plesala i u Ljubljani (Šterbenc-Svetina 2003:281) i u Postojni (Peršič 2003:298) i

³⁰ U Ljubljani je, primjerice, prihod od ulaznica, prodaje hrane i pića, cvijeća i karnevalskih potrepština (šaljive kapice, konfeti i sl.) bio namijenjen udovicama, studentima, bolesnicima (Šterbenc-Svetina 2003:280).

među Slovencima u Trstu (Rustja 2003:336) i u Splitu (Baras 1984:6), kao što bi i zabave u Mariboru započele polonezom (Godina-Golija 2003:237), a potom bi slijedili mazurka, valcer, polka. Svagdje je bilo uobičajeno i muziciranje soldačkih ansambala; primjerice za pokladne veselice u Postojni priređivači bi pozvali u goste "Vojničku glazbu c. i kr. pješačkog puka br. 97" iz Trsta, a pokladnu bi povorku pratila mornarička glazba iz Pule (Peršič 2003:299). Ovome se može pridružiti i neizostavna konzumacija sledeva na Čistu srijedu, potvrđena i u praksi maškarada u ljubljanskom Grand hotelu Union (Šterbenc-Svetina 2003:287), kao i u mariborskim gostionicama (Godina-Golija 2003:234); a haringovom gozdom završavaju, nota bene, i suvremene bečke poklade.³¹

Koliko su god zagrebačka pokladna događanja bila prožeta kulturnim strujanjima iz Beča i drugih austrijskih gradova, toliko su priređivači uzore tražili i u zapadnoj Europi, posebice Francuskoj, te u svom neposrednom zapadnom susjedstvu – Italiji. Svjedoče o tome već spomenute zagrebačke aspiracije spram pokladnih povorki u Nici, Milanu, Rimu, ali i jadicovke zbog nedostatka galskoga *esprit*a i opuštenosti, te pomanjkanja južnjačkog temperamenta među zagrebačkim sudionicima.

Osim općih, široko rasprostranjenih tema i standardnih karnevalskih likova, u pokladama se uvijek pojavljuju i oni sadržaji koji su bili inspirirani lokalnom zbiljom, odnosno kojima su se ruglu izvrgavale lokalne pojave. No, je li bila riječ o političkim aluzijama ili komunalnoj problematici, u svojoj se biti podudaraju, bez obzira jesu li u Zagrebu ili npr. u Splitu. Zagrepčani će se rugati prostotama u nastupima svojih zastupnika u Saboru, a Splićani nepopularnim hrvatskim banovima kao što su bili grof Khuen Hédervary ili Slavko Cuvaj (Baras 1984:44, 7). Sporost elektičnoga tramvaja ili ličke željeznice bilo je nadahnuće Zagrepčanima, a dalmatinska željeznica Splićanima (isto 1984:37).

Valja, međutim, ponoviti da su pokladna događanja bila i sredstvom za izražavanje nacionalnih osjećaja, pa i borbe za nacionalnu samostalnost u tada već ozbiljno načetoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. To se osobito primjećuje u etnički mješovitim sredinama, gdje je bilo evidentno okupljanje na zabavama prema etničkoj pripadnosti, a posebice vezano uz djelovanje društava "Sokol". Primjerice, za Slovence u Trstu bilo je uobičajeno da posjećuju upravo sokolaške zabave, kamo nisu odlazili njihovi sugrađani Talijani (Rustja 2003:335-337); a sokolski ples posjećivali su i Slovenci u Celju, kamo pak nisu zalazili Celjani njemačkoga podrijetla (Šlibar 2003:251). Svoju bi pripadnost demonstrirali i izvođenjem nacionalnih plesova, kao i odijevanjem u narodne nošnje. Vidjeli smo to i u Zagrebu, a i na splitskim su se zabavama:

... pjevale slavenske zborne pjesme, a slavenska trobojnica lepršala se u kosi gotovo svih plesačica (Baras 1984:6).

³¹ Na podatku zahvaljujem mr. sc. Robertu Szucsichu, direktoru Austrijskoga kulturnog foruma u Zagrebu.

Stoga zaključimo ovako: uvažavajući lokalne specifičnosti i Zagreba i spomenutih primjera iz Splita, Ljubljane ili Trsta, u suštini je zapravo riječ o istovjetnom obrascu (srednjo)europskih urbanih poklada. Što će reći: o kulturnom procesu koji je u to minulo doba dosegao doista šire razmjere. U suvremeno se pak doba operira sveprožimajućim pojmom globalizacije. Pritom teoretičari globalizacije smatraju da je upravo kultura unutarnji pokretač i dinamike modernih društava, a kulturu razumijevaju kao prožimanje i razlikovanje. Složimo li se da su i zagrebačke poklade jedna od pojava u kulturi gdje je prožimanje i razlikovanje bjelodano, mogli bismo pretpostaviti da se i u njima zrcale globalizacijski (ili predglobalizacijski) procesi s početka 20. st.³²

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Baras, Frano, prir. 1984. *Splitski karnevali*. Split: Logos.
- Beitl, Klaus, ur. 1988. *Methoden der Dokumentation zur Gegenwartsvolkskunde. Die Zeitung als Quelle*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Bonifačić Rožin, Nikola. 1972. "Pokladne igre u starom Zagrebu". *Narodno stvaralaštvo – folklor* 11/41-43:61-68.
- Dom i sviet, ilustrovani list za zabavu, pouku i viesti o dnevnih događajih, javnom i društvenom životu, umjetnosti i znanosti, trgovini, obrtu, glazbi i kazalištu*. Dvotjednik. 1900.-1914.
- Fikfak, Jurij i dr., ur. 2003. *O pustu, maskah i maskiranju. Razprave in gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Godina-Golija, Maja. 2003. "Pustovanja v Mariboru (1840-1940)". U *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva*. Jurij Fikfak i dr., ur. Ljubljana: Založba ZRC, 233-240.
- Hadžihusejinović-Valašek, Miroslava i Josip Vinkešević. 2003. *Zbirka starogradskih pjesama i plesova*. Đakovo: Savez KUD-ova Slavonije i Baranje.
- Hirc, Dragutin. 1987. [1919.] "Stari Zagreb". *Zbornik III. programa Radio-Zagreba* 16:97-155.
- Horvat, Rudolf. 1992. [1942.] *Prošlost grada Zagreba*. Zagreb: August Cesarec et al.
- Hrvatski leksikon*. 1996. (1), 1997. (2), Zagreb: Naklada Leksikon.
- Hunt, Lynn. 2001. *Nova kulturna historija*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Ilustrovani list*. 1914., br. 8 i 9.
- Kampuš, Ivan i Igor Karaman. 1975. *Tisućljetni Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga.
- Krčelić, Baltazar, Adam. 1952. *Annuae ili historija 1748-1767*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

³² Zahvaljujem upravi Muzeja grada Zagreba na ustupljenim fotografijama; posebnu zahvalnost pritom dugujem prof. Slavku Šterku.

- Lozica, Ivan. 1997. *Hrvatski karnevali*. Zagreb: Golden marketing.
- Milčec, Zvonimir. 1993. *Zagrebački gradonačelnici*. Zagreb: Alfa.
- Muzička enciklopedija*. 1971. (1), 1976. (2), 1977. (3). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Novosti*, dnevne novine. 1911-1918.
- Obzor*, dnevne novine. 1900-1910, 1916.
- Peršič, Magda. 2003. "Pustni sprevod (povorka) v Postojni". U *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva*. Jurij Fikfak i dr., ur. Ljubljana: Založba ZRC, 297-304.
- Rustja, Peter. 2003. "Pust v Trstu in okolici na prelomu dveh stoletij". U *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva*. Jurij Fikfak i dr., ur. Ljubljana: Založba ZRC, 335-346.
- Szabo, Gjuro. 1930. "Knjiga o starom Zagrebu, III: Zagreb od g. 1880. do g. 1903". *Narodna starina* 24 (knj. IX/4):341-402.
- Šlibar, Vladimir. 2003. "Pustovanje v Celju v 20. stoletju". U *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva*. Jurij Fikfak i dr., ur. Ljubljana: Založba ZRC, 251-260.
- Šolc, Vlasta. 1945-1952. *Obiteljska kronika*. Rkp.
- Šterbenc-Svetina, Barbara. 2003. "Maškarade v ljubljanskem Grand hotelu Union". U *O pustu, maskah in maskiranju. Razprave in gradiva*. Jurij Fikfak i dr., ur. Ljubljana: Založba ZRC, 279-288.
- Treščec Branjski, Vladimir. 1901. *U malome svietu. Slike iz zagrebačkoga života*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vukonić, Boris i suradnici. 1994. *Tempus fugit. Povijest turizma Zagreba*. Zagreb: AGM.

CARNIVAL IN ZAGREB (1900-1918)

SUMMARY

In this paper, a description is given of Carnival events as they were practised in Zagreb during the period from the beginning of the 20th century until the end of World War I, that is, at a time when Zagreb (and Croatia) were part of the Austro-Hungarian Monarchy. Since daily newspapers from that time (*Obzor* and *Novosti*, and some others) have served as the basic source of the material, the Carnival events are described from their public aspect. These were entertainments and other events that were held in public city spaces, both in enclosed premises and out in the open.

Zagreb Carnival events were made up of three parts. The first was a prolonged prologue that lasted from Epiphany (January 6) until Shrove Tuesday, which was crammed with numerous jocular get-togethers, held and attended by all the social strata. The second part represented the culmination of the events; it took place on Shrove Tuesday, when masked balls were organised, along with masked processions and mock street battles with the throwing of sugar-coated almonds. The symbolic conclusion on Ash Wednesday, the

third part, was expressed in a twofold manner: by the physical "burial" of the Carnival Prince, who was drowned in the Sava River, and by the metaphysical farewell at the so-called herring feasts.

Further on in the text a considerably summarised comment is given on the Carnival events that took place in the wartime era (1914-1918).

The result of analysis has shown that the Zagreb Carnival events during the period in question were composed partly from the broadly disseminated pattern of (Central) European urban Carnivals, while, at the same time, being rooted in the centuries of their local existence, thus being marked by local reality.

Keywords: Carnival, Zagreb